

ЗІММЕРЯ М.І.

ЗАКАРПАТТЯ В КОЛІ НАУКОВИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ НІМЕЦЬКОМОВНИХ УЧЕНИХ
(1862-1962 рр.)

З арсеналу матеріальної і духовної культури Закарпаття здавна проступає орґанічна єдність з джерелами могутнього духовного розвитку східного слов'янства. Свідомість цього зв'язку з поглядом на спільність долі всіх українських земель переконливо виявляв Ф.Енгельс у праці "Німеччина і панславизм" (1855), наголошуючи, що русини Закарпаття належать до тих "уламків", які впродовж історичного періоду відокремлялися від першооснови своєї нації, але водночас постійно тяжіють "до свого природного центру" - області України, "що об'єдналися з Росією".

У цьому контексті важливою видається значна література про Закарпаття німецькою мовою; переважна частина виступів німецькомовних авторів припадає на другу половину ХІХ - початок ХХ ст. (понад 60рок публікацій). За окремими винятками, всі вони представляють громадськості західно-європейських країн образ трудячого люду як Закарпаття, так і Галичини та Буковини з почуттям прихильності до народу західноукраїнських земель, власне, як національної спільності.

Окрім спеціальної літератури (наукові історичні дослідження, етнографічні студії, лінгвістичні спостереження, літературно-критичні виступи), заслуговують на увагу публікації цілої низки записок, спогадів, публіцистичних есеїв тих мандрівників, які побували на Закарпатті й подали читачеві свої свідчення про красу краю і його людей. Передусім слід назвати ґрунтовні праці визначного австрійського вченого, професора Віденського й Лейпцизького університетів Германа-Ігнатія Відермана (1831-1892), його перу належить змістовна книжка "Угорські русини, їх поселення, духовні устрім-

ліття та історія" (Інсбрук, 1862, т.1, 140 с.; 1867, т.2, 120 с.).

Дослідження Бідермана викликали широкий розголос на шпальтах періодичних видань Австрії та Німеччини. Так, приміром, Карл Андера (1808-1875) надрукував у журналі "Глобус" (1863-№ 36) цікаву інформативну рецензію під назвою "Словацькі русини в Угорщині"; того ж року він опублікував змістовну розвідку "Угорські русини" ("Глобус", 1863, № 12), в якій помітний вплив не тільки Бідермана, але й "Слов'яно-руської граматики" Михайла Лучкая (1830).

У зв'язку з цим твердженням відзначимо ще одну працю, яка побачила світ на сторінках названого часопису. Йдеться про статтю "Русини в Галичині: їхнє етнографічне й політичне становище, що зв'язалося під криптонімом "P.A." ("Глобус", 1870, № 3, с.39-42; № 4, с.56-61). Вона належить, як вдалося встановити, Ріхарду Андре (1835-1912), який критично використовував як німецькомовні, так і французькомовні джерела, зокрема, статтю з паризького журналу "Рев'є де деуко Монде" від 15 квітня 1869 року, в якій широко затроєна тема духовних надбань українського народу загалом. До слова: Ріхард Андре, змальовуючи складну й важку долю захарпатського, буковинського і особливо воєводинсько-галицького населення, підкреслює орієнтацію його прогресивних сил на творчі досягнення народу Наддніпрянської України, що страждав під гнітом царської Росії в умовах кріпосницької системи. Примітний факт: зарубіжний критик високо оцінює творчість Тараса Шевченка як загальноукраїнського "національного поета" (с. 60), слово якого однаково вагоме на всіх українських землях. Витоки доброї поінформованості Ріхарда Андре пов'язуємо з тим, що він знав публікації Г.Цунна (1818-1877), Й.Г.Обріста (1843-1901) і, можливо, праці польського дослідника Г.Батталіні (1847-1915). Позначені приблизно вивчення становища трудящих західноукраїнських земель і праці К.-В.Фрэнцова (1848-1904) та Р.В.Кайндля (1866-1930), які суттєво сприяти-

лись до покращення інтересу німецькомовної преси життям і побутом гуцулів.

У ХІ столітті особливо помітний інтерес до історичного минулого західноукраїнських земель виявив академік Едуард Вінтер - визначний учений зі світовим ім'ям. Пару цього німецькомовного славіста належать десятки праць, в яких безпосередньо або опосередковано висвітлюються питання історії, культури, фольклору, етнографії, філософської думки, одне слово, - духовного життя українського народу в його благодійних зв'язках із сусідніми та віддаленими народами. Е.Вінтер чимало зробив у справі дослідження історичного минулого українських земель, вивчення культурної спадщини України, що найкращим чином проявлена у творчих змаганнях Прокіповича, Скворода, Шевченка, Франка, Лесі Українки.

Незважаючи на значний доробок Е.Вінтера, що посідає в зарубіжному українознавстві одне з перших місць, про нього й досі відсутнє в радянській історіографічній та літературознавчій науці спеціальне дослідження, скажімо, про життєвий і творчий шлях історика-славіста.

Едуард Вінтер народився 16 вересня 1836 року в містечку Гроттау (нині Гродек, Чехо-Словаччина). Опісля навчання в Інсбрунському університеті в 26-річному віці захистив дисертацію (1861), на сторінках якої тісно переплетені філософські, теологічні та соціологічні аспекти. Добрий резонанс викликала його габілітація в 1864 році, коли відбувся і захист докторської дисертації на тему "Філософія релігії та її історія". Цей час Е.Вінтер працював професором теологічного факультету в Карловому університеті і вночі читав лекції у стінах Вільного українського університету, що функціонував у Празі. З огляду на життєвий шлях вченого, то визначальним були такі етапи: від 1947 року він працював завідувачем кафедри східноєвропейської історії в університеті ім. Мартіна

Литера в Галле-Виттенберзі, виконуючи також функції ректора університету (1948-1951). Переселившись 1951 року в Берлін, Е.Вінтер розгорнув у стінах Академії наук та Берлінського університету ім. Гумбольдта багатогранну наукову діяльність, у т.ч. заснував дві авторитетні серії і був їхнім фактичним видавцем: "Джерела й студії до історії Східної Європи" та "Матеріали до історії релігійної та наукової думки". Йому судилося довге життя, упродовж якого Е.Вінтер до останнього подиху - 3 березня 1982 року - не втрачав ніякого інтересу до історії та культури українського народу загалом.

Цілім спроби академіка Едуарда Вінтера осмислити факти з багатосторонньої історії Закарпаття припадають на початок 20-х років ХХ ст. Вони особливо показались після того, як вчений скористався запрошенням професора Львівської богословської академії Г.Костельника (1865-1948) і відвідав у 1924 році місто Львів. Як засвідчують щоденникові записи Е.Вінтера, автор відомої свого часу монографічної праці "Шевченко з релігійно-етичного становища. Критична аналіза" (Львів, 1910) справив на німецького науковця велике враження. Саме Г.Костельник прилучив Е.Вінтера до наукового опрацювання матеріалів, пов'язаних з історією, культурою, мовою, фольклором та етнографією українських земель, у тім числі Галичини, Буковини, Волині та Закарпаття.

Примітний факт: Едуард Вінтер, за власним зізнанням, у Львові по-справжньому збагнув сутність "українського питання", широко закреслюючи на історичному, культурному, а також конфесійному терені. Цьому, без сумніву, сприяла його особиста зустріч з багатьма львівськими діячами у стінах Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка та Національного музею. До речі, через 57 років Е.Вінтер добрим словом згадав ці обидві установи, відзначивши на сторінках книжки "Моє життя на службі взаємодії народів" (Берлін, 1961),

що "НТШ і Національний музей були культурно-науковими центрами масової проби". Марго атаєдати у цьому контексті і такий факт: у 1924 році відбулася зустріч Е.Вінтера з митрополитом А.Шапчицьким (1865-1944).

У пов'язі з темою нашої розмови першорядне значення мала подорожка Е.Вінтера на Закарпаття. Зокрема, від 4 липня до 5 серпня 1925 р. вчений перебував у краї гір і долин, відвідавши такі міста і села, як Ужгород, Мукачєво, Хуст, Берегове, Коропець, Ізясно, Нове Село, Дялове, Фоть-Чорва, Німецька Мокра. Перебуваючи на Закарпатті, Е.Вінтер мав кілька зустрічей з тодішнім головою "Прогресу" А.Волошином (1874-1945) і вів бесіди про "ідеали виховання", "методику народно-шкільного навчання" та "педагогічну психологію". Підкреслимо: згадані Едуардом Вінтером проблеми лягли в основу праць А.Волошина - педагога, виданих у 20-30-х рр. У цьому контексті доречно назвати такі видання закарпатського вченого, як "Педагогіка і дидактика" (Ужгород, 1923), "Педагогічна психологія" (Ужгород, 1932), "Методика народно-шкільного навчання" (Ужгород, 1935). "Педагогіка і дидактика" знайшла позитивну оцінку Е.Вінтера, який добрим словом згадав успіхи свого співрозмовника в галузях "експериментальної педагогіки та психології", зокрема, на сторінках книжки спогадів "Моє життя на службі взаємодії народів".

Про результативність поїздки Е.Вінтера в Галичину та Закарпаття свідчать певним чином зібрані матеріали - здебільшого етнографічного характеру, - які склали окрему книжку, що побачила світ у 1926 році в Ланстері під назвою "Німці в Словачії на Підкарпатській Русі".

Як це проступає з титульної сторінки видання, вчений приділяв основну увагу популяризації завдань, що стояли перед німецькомовним населенням на землях Словачії та Закарпатської України, а також Галичини (зокрема, Е.Вінтер ґрунтовно вивчив німецькомовний

острівця південно-західної околиці Львівщини, утім часом село Махлинці). Щальморне багатство, а також історичні джерела українського, чеського, словацького, угорського, болгарського та єврейського населення Закарпаття Едуард Вінтер продовжував опрацьовувати у бібліотеках Риму, де перебував від 5 грудня 1926 р. до 7 січня 1927 року. Либонь, не буде перебільшенням, коли стверджувати: починаючи від 1926 року до останніх днів свого життя, Е.Вінтер виявляв постійний науковий інтерес до історичного минулого Закарпаття та його народу. Особливо вагомими видаються такі його монографічні дослідження та численні статті, як "Україна і церковна унія" (1930), "Національні та релігійні обити в Галичині у другій половині XIX ст." (1939), "Візантія та Рим у боротьбі за Україну - 1855-1939 рр." (1942 - німецькою мовою; 1944 - українською мовою переклад), "Росія і слов'янські народи в дипломатії Ватикану 1878-1903" (1950), "Росія і Ватикан. т.2: Від просвітництва до Великої Жовтневої соціалістичної революції" (1960-1961), "Унія і реформа коścioлу" (1962), "Царство і царизм" (1964 - російською мовою), "Радянський Союз і Ватикан" (1972), "Рим і Москва" (1972), "Політика Ватикану у відносинах з СРСР 1917-1968" (1977 - російською мовою), "Долі вільнодумців" (1979), "Моє життя на службі взаємодії народів" (1981) та ін. Звісна річ, мовиться про пряме чи опосередковане значення, що мають праці академіка Едуарда Вінтера до розробленої теми. Скажімо, певним чином окреслюють заслуги вченого перед українською культурою загалом і такі дослідження: "Виникнення козацтва" (1954), "До історії слов'янських народів" (1956), "Іван Франко" (1957), "Богдан Лемельницький" (1957), "До історії українського козацтва" (1957), "Іван Франко. матеріали до історії та культури України" (1963), "Тарас Шевченко" (1965), "Раннє просвітництво" (1966), "Духовний портрет Феодана Прокоповича" (1968), "Революційний демократ Тарас Шевченко 1814-1861.

Матеріали про діяльність українського поета й мислителя та реценція його творчості в німецькомовному і західнослов'янському мовному ареалі" (1976), "Мислитель Григорій Сковорода" (1979). Бже один перелік віддрукованих праць переконує: в особі Едуарда Вінтера зарубіжне українознавство мало свого визначного представника з авторитетним поглядом історика, критика, мислителя. Його численні українознавчі публікації відзначаються не тільки незвичайно всеохоплюючим ерудиційним характером, багатством фактичних матеріалів, але й конкретизуючим синтезом, контекстуально-типологічним зіставленням подій і фактів. Як історик України академік Едуард Вінтер розглядав її матеріал, приміром, суспільно-політичного, економічного, культурного, фольклорно-етнографічного, мовного чи конфесійного характеру, власне, у двох аспектах, тобто з проєкцією на а) національно виокремлену площину та б) загальноєвропейську значимість і відтак - загальнолюдську цінність. У цьому плані Е.Вінтер розглядав державність як основу розвитку кожної нації, а відповідний народ - як суб'єкт історії, в контексті якої церква постає одним із чинників, що сприяють збереженню духовності. Тому й не дивно, що Е.Вінтер в цілому позитивно оцінює діяльність А.Волошина, як голови товариства "Просвіта", а згодом - президента Карпатської України. До речі, у бібліотеці вченого зберігаються такі часописи, як "Пчілка", "Віночок", "Наш рідний край", а також окремі випуски "Наукового збірника Товариства "Просвіта", де друкувались різноманітні матеріали з історії, етнографії, фольклору, мови і науки.

Звісна річ, не з усіма оцінками Е.Вінтера можна погодитися нані, деякі з них не витримали часу і втратили свою присутню значимість. Проте не вони визначають обличчя Е.Вінтера як дослідника історії Закарпаття. Головні риси вченого зумовляють даному нашій вдячності за те добре й неминуче, що полишив наслідкам академік

Едуард Вінтер.

Проаналізована література з-під пера згаданих тут німецькомовних вчених, публікації яких умовно пов'язуємо з періодом 1862-1962 рр., переконливо засвідчує: тема "Закарпаття у колі наукових зацікавлень зарубіжних дослідників" охоплює справді велику кількість матеріалів, які це чекають своєї всебічної оцінки. У цьому зв'язку напроцудується цікавий висновок, заґрунтований на тлі, у першу чергу, об'єктивних свідчень цілого ряду угорських, чеських, словацьких, польських та німецьких науковців, а саме: поширення відомостей про Закарпаття, його історію, культуру, побут та звичаї, активно спряями і вихідці - уродженці, краю, зокрема, Іван Ортай, Михайло Валулянський, Василь Лукоцький, Михайло Лучкан, Іван Чуртович, Іван Єгорович, Арія Гунц-Фенелін, Петро Аодік, Михайло Вінницький, Гілодар Легоцький, Гілодар Стрипецький та ін. Окрема сторінка у цій справі належить Іванові Франкові та Володимиру Іватуку, які у численних періодичних виданнях німецькою, польською та чеською мовами діяло спричинились до популяризації духовних устремлінь трудового люду західноукраїнських земель у країнах Східної, Центральної та Західної Європи.

СЕНЬКО І.М.

МІКОЛА ШУТАЙ - У ЖИТТІ, ФOLЬКЛОРИ І ЛІТЕРАТУРІ

Вважається, що Микола Шутай був останнім опришком Карпат. Він діяв у околицях села Колочани на Закарпатті у 1918-1921 роках. Серед приволених жандармських донесень 1921 року про конфіскацію у Мукачеві та Сваляві кількохцентнерних пробок з комуністичними брошурами, про захоплення селянами Воливецькими Ласовими града Шенборна, збройний виступ селян Арданова за поділ панських земель, страйки солеколів Соловьяни та цагельників Берегова, про втізд із